

UNGVÁRI TAMÁS

Az emlékezés enciklopédiája

SCOLAR

KONTRA, REKONTRA, FEDÁK SÁRI

Molnár Ferenc · Primadonnák · Temetések

Békeidőkben, háborúk előtt nem volt rosszabb igazgatója a Nemzeti Színháznak, mint Ambrus Zoltán, a finom novellista, színikritikus, a franciás műveltségű szellem. Feljegyezték róla, hogy az egyik próbára távcsővel ment be, mintha még mindig a zsöllyéből nézné az előadást.

A társulatot sem ismerte eléggé. Amikor Molnár Ferenc, minden idők legsikeresebb magyar színpadi szerzője összeesett a Víg-színházzal, Ambrus kért tőle darabot. A babonás Molnár Ferenc csaknem elájult, amikor a főszerepekre két, akkor már halott színészt javasolt a direktor.

Molnár maga szerette felfedezni a sztárjait, s a szerepeket színészre vagy inkább színésznőre szabni. A Nemzetiben egyébként megbukott, Ambrus szerint azért, mert nem volt benne elég malackodás. Molnárt pikáns szerzőnek vélte a közönség; a háború előtti Londonban maga a Lord Chamberlain szólalt fel Molnár betiltásáért.

A *Liliom* budapesti bemutatásának próbáin szeretett bele Molnár a Julikát játszó kétgyermekes Varsányi Irénbe, a féltékeny Szécsi Illés

keramitgyáros feleségébe. Szécsiék éppen a Vígszínházzal szemben laktak. Molnár szerelmes leveleit a kellékes továbbította Varsányi Irénnek, aki a színpadon olvashatta el azokat. Állítólag a Szécsi-féle keramitgyár egyik munkása tört rá az író és a színésznő légyottjára. Az esetből párbaj lett a nagykovácsi erdőben. Varsányi visszament a gyerekeihez, Molnár pedig öngyilkosságot kísérelt meg. Amikor felépült, tülesett azon a megrázkódtatáson is, hogy Mercedesével a Fő utcán elgázolt egy fiákert, s az egyik ló kiszervedett.

Ezek az események részben „faktoidok”, legendává fényezett pletykák, egy népszerű szerzőre aggatott s a kávéházi fecsegésben továbbcsiszolt talmiságok. Molnár Ferenc volt az első celebek egyike, kinek mítosza organikusan nőtt ki a pesti flaszterből.

Amikor Molnár Ferenc a sok kaland után először ereszkedett le a New York kávéház „Mélyvíz”-nek elkeresztelt alsó éttermébe, Bródy Sándor, az idősebb pályatárs, maga is gyakorló öngyilkosjelölt kioktatta Molnárt az öngyilkosság módozatairól. „Sándor bácsi, kérlek, én öngyilkossági ügyekben csak attól fogadok el tanácsot, akinek már sikerült.”

A csípőből tüzelt poén persze csak a nyers drágakő. Gyémántta a továbbmesélés csiszolta. Ezt az anekdotát olvastam már Sárközi Mátyás, Csordás Lajos és mások könyveiben.

Molnár Ferenc életének egyik slágere a Fedák Sári-kaland volt. Állítólag Berlinben találkoztak először, Lehár Ferenc és Hatvany Lajos társaságában. Fedák csak annyit vett észre a szerzőn, hogy nem elég ápoltak a körmei. Alighanem ez is legenda, miként első találkozásuk az „arénában”, azaz a színházban. Egy Jacobi-operettben játszott Fedák Sári, a *Leányvásárban*. Az előadás után Molnár megszólította a főszereplőt: „Álljon meg, Fedák!... Maga nagyon tehetséges, de igazi nagy színésznő, olyan, amilyen kevés van a világon, csak akkor lesz magából, ha egy ilyen magamfajta zsidógyerek jól az életébe tapos.”

Egy kis szövegkritika persze rámutathatna arra, hogy Molnár a Király színháznál volt dramaturg, ott, ahol a *Leányvásárt* is bemu-

tatták. Ismerhették tehát egymást azelőtt is, hogy ez az állítólagos jópofiság elhangzott. De hát a történelem így „késziül”. Emberek jól emlékeznek arra, ami sohasem történt meg.

Az első világháború idején Molnár Ferenc felcsapott haditudósítónak. A fronton állítólag sohasem járt. A lövészárkok környékén, lóháton első felesége, Vészi Margit vágatott, aki azt akarta bizonyítani csapodár férjének, hogy érzékletesebb cikkeket küld haza, mint az újságírás ördöge.

Ezenközben a szalmaözvegy Fedák állítólag fűvel-fával lefeküdt. Amikor Molnár fülébe jutott a pletyka, állítólag azt mondta: „Mindenkivel lefeküdt? De pénzért csak velem hált.”

Fedák Sárít az első világháború után Rátkai Márton hívta New Yorkba fellépni: Fedák Zsazsa és Molnár külföldi sikere – mint azt Heltai Györgyi kutatásai feltárták –, mintha Trianon vigasza lett volna. A *Színházi Élet* a Molnár Ferencről és Fedák Sáriról szóló cikkében így írt: „Ők ketten állanak ma a magyar érdeklődés homlokterében, a siker csúcán, a hírnév legmagasabb ormán. Nevük túlrepült már a régi boldog, teljes ország határán, s most a kis, szomorú ország dicsősége, mely távol túl a tengeren is hirdeti, hogy élünk, álmodunk, éneklünk. New York estéről estére tapsol a *Liliom*nak, Molnár Ferenc budapesti játékanak, s az amerikai szívek hazadobbantak, visszafájtak, mikor Kukoricza Jancsi, Petőfi hőse kibontotta a nemzetisín pántlikát, és Fedák Sári a Tisza vizéről dalolt.”

Amíg Fedák odavolt New Yorkban, Molnár Ferencet egy szép fiatal lánnyal látták karonfogva sétálni Pesten. Huszonnégy esztendő korkülönbség volt közöttük. Újabb anekdota rögzítette, mi volt erre Molnár válasza: „Amikor én egyszázhatvan éves leszek, akkor Lilike még csak egyszázharminchat. Az ő öregsége eltünteti a korkülönbséget.”

Fedák mindenkivel lefeküdt? Hát Darvas Lili? „Lilike született kurva, nem rosszaságból, hanem a körülmények sodorják és dobálják, mert a Terézvárosból került hirtelen a művészetbe – mindenkinek odaadja magát, futtában is, mert nem értékeli magát.” Ezt

Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc jóindulatú pályatársa jegyezte fel naplójában.

Fedák tizenegy esztendőes együttélés múltán rákényszeríti Molnárt a házasságra, hogy elválhasson tőle. Fedák, az isteni Zsazsa, a legfelsőbb celeb azonban megmaradt az operettek és prózai darabok hősnőjének, az örök Kukorica Jancsi nadrágszerepében – egészen a háborúig. Akkor cudar világ köszöntött Magyarországra: a zsidótörvények megcsonkították a színházi szakmát. A Kamara kizárta – az akkori szóhasználatnál élve – „más vallású” művészeket. Zsazsa azonban elintézte, hogy az 1941-ben bemutatott *Gyergyói bálban* partnerei lehettek Rátkai Márton, Rózsahegy Kálmán és az ifjú Básti Lajos.

Az irredenta, „hazaffyas” propagandista Fedák Zsazsát elsodorta a nemzetieskedés vihára. A szovjetek elől menekülő kormánnyal tartott, s elébb Sopronban, majd Bécsben lépett fel kétes rádiókban.

Zsazsát többször is letartóztatták: a celeb mindig védtelen. A kommün után Bécsújhelyen ült börtönben, mert vöröskatonákat toborzott egy teherautó platóján. Aztán egy válóperes zsarolási ügybe keveredett amerikai vendéjátéka során, s csak nagy összegű óvadék ellenében helyezték szabadlábra. Végül 1945-ben hozták haza az akkor már hatvanhat esztendőes primadonnát, s állították a Népbíróóság egyik tanácsa elé a fűtetlen Zeneakadémián.

A Boytha-tanács tárgyalása szomorú paródia volt. „Mit csináljak én magával?” – kérdezte kétségbeesetten a tanács elnöke. „Tessék engem hazaengedni” – kérlelte a primadonna.

Nem engedték haza. Néhány havi börtön, azután teljes vagyonelkobzás és eltiltás a színpadtól. Nyáregyházára, rokonaihoz került a primadonna, egyetlen szobába, de aztán innen is tovább kellett állnia, egy tanyára, döngölt padlójú viskóba. 1955 májusában hunyt el Zsazsa: utolsó történelmi főszerepe a temetése volt.

Az Országos Levéltárban bukkant rá a már idézett Heltai Györgyi a Rákosi-iratok között három titkos jelentésre. Ezekből kiderül, hogy a magyar színésztársadalom állta Zsazsa búcsúztatását. Honthy

Hanna szervezte be Darvas Ivánt, s Mészáros Ági Kállai Ferencet. A közadakozásban részt vett Latabár Kálmán, Ajtay Andor, Mezey Mária, Rózsahegyi Kálmán és még sokan mások. „A férfiak egy része frakkban, a nők gyászfátyollal demonstráltak Fedák Sári mellett” – írta a színházi osztályvezető a titkos jelentésben Rákosinak. Cigány húzta a sírnál az *Egy rózsaszál szebben beszél* című dalt, a koporsó, mint az egyik jelentés megemlíti, nem érte a földet a sírt kibélelő sok rózsától.

Fedákot később rehabilitálta a Legfelsőbb Bíróság: megállapítása szerint a primadonna nem volt háborús bűnös. Legendája mára elhalványodott. A köznyelv a tarokk és az ulti kiszólásaiban emlékezik rá. Kontra, rekontra, szubkontra, hirskontra, mordkontra, Fedák Sári.

Évtizedekig ő volt az *absolute ultimo*, akinél nincs tovább. A magyar asszonyideál. Csonka-Magyarország megmentője. Kukorica Jancsi. Operettország operett-primadonnája.

Népbírósági tárgyalásán az egyik ellene felhozott vád epés megjegyzése volt (vagy más változatok szerint más mondta, de neki tulajdonították): „Jönnek az oroszok, s akkor Horthy fehér lován a Gábor Andor fog belovagolni? Jó ez nekünk?”

Gábor Andor, a *Csárdáskirálynő* szövegkönyvének fordítója, bécsi, majd szovjet emigráns csakugyan hazajött, talán csalódottabban, mint Fedák Sári. Érdemei el nem ismerése mellett a *Ludas Matyi* című vicclap szerkesztője lett. Fehér lovon sohasem ült, az egész legkevésbé neki volt jó. Mellőzötten halt meg 1953-ban.

Egyébként a legjobb barátnője jelentette fel Fedákot. S a tanúk se voltak kegyelmesek.

Ismerős történet, nem kell hozzá primadonna, bonviván, se ketős állampolgárság.

KAFKA ÉS KARINTHY

Vásárhelyi és Scheiber · Egy magyar orvos és Kafka · Christa Winsloe

A térség irodalmáról rendeztek konferenciát Goriziában, mely valamikor Görz néven az Osztrák–Magyar Monarchia többnyelvű, többnemzetiségű városa volt. A közeli Isonzo frontját járta meg apám, miként az a *Magyar Tüzér* című hatalmas könyvben olvasható. Béla bátyja ott halt meg a Szent Mihály-hegy tövében. Érdekelt a környék, ezért elfogadtam a meghívást.

Egy Mini Morrist vezettem akkor: angol kocsit Európában az idő tájt alig javítottak. Ennek is „köszönhető”, hogy *Kafka és Karinty* című előadásom kézírata szőrén-szálán eltűnt egy klagenfurti autószerelőnél. Mondandómat a konferencia két előadója is értékelte. Vásárhelyi Miklós, a Nagy Imre-per vádlottja irodalomtörténészként élte túl a kádárizmus éveit, Goriziában ő igazán otthon érezhette magát: mivel Fiumében született, a helybéli kiejtés szerint beszélt olaszul. Aztán ott volt a nagy hebraista Scheiber Sándor, a kairói genizák (titkos iratok) világhírű kutatója, akiről talán csak a Magyar Tudomány Akadémia nem vett tudomást.

Utána akárhányszor találkoztam Vásárhelyivel vagy Scheiberrel, mindig azt kérdezték, megjelent-e már az oly ígéretes *Kafka és Karinty*, a nemzeti és nemzetközi tudomány ékessége, mire én le-

sütött szemmel feleltem, hogy még dolgozom rajta. Ennek immár harminc esztendeje.

A nagy Kafka-életrajzokban persze hiába keressük Karinthy nevét, holott Kafka még Adyt is olvasta a kolozsvári Franyó Zoltán csapnivaló fordításában, s eléggé bosszankodott is rossz németségén. Az egy másik Kelet-Európa volt, magyaráztam előadásomban. A *Nyugat* című folyóiratban maga Ady Endre büszkélkedett el egyik háború előtt írott cikkében, hogy Budapest ugyanegy napon látja vendégül a nagyhírű Karl Kraust, a gunyoros *feuilleton*, azaz a vonal alatti tárca mesterét, és Thomas Mannt, ráadásul – teszi hozzá Ady – az esemény hírhozója a magyar Karl Kraus, a *Nyugat* egyik szerkesztője: Ignotus.

A tüdőbeteg Kafkának a lomnici csúcshoz közeli Matliaryban egy magyar gyakorló orvos, a szintén tüdőbeteg s írói ambíciókat is ringató Klopstock Róbert adja oda a saját fordításában Karinthy egyik elbeszélését. Franz Kafka, a XX. század legnagyobbjaként emlegetett író a dombóvári születésű Klopstock németjét javíthatja Karinthy szövegén az 1920-as évek elején.

Karinthy nem melengette meg Kafka szívét. A különböző szanatóriumokban időző prágai író több levelében is visszatér „Carinthy”-ra. „A sztori egészen jó, de a K.-novellák olvastán az a kellemetlen mellékhatás támad, hogy az ötlet ugyan önmagában egészen elviselhető, de mintha mindig az utolsó lenne, mint amikor az egyszeri szegény ember az utolsó krajcárját adná oda, s a krajcár nyomán még az üres zsebe is látszik. Nem tudom, mitől rémlik ez így (hiszen a gazdagsága nem kétséges).”

Nem érdemes eldönteni, mennyire találó Kafka megjegyzése. Fordításban olvasta – az idegen fül számára lehetett valami kényszeredtség a humorizálásban. Míg Klopstock a magyar Karinthyért küzd, Kafka ismét óva inti: „Miért csak Karinthyt fordít, aki magas anyagi igényekkel lép fel? Igazából nem olyan nagyon jó, legfeljebb ötletes s egy bizonyos értelemben gyermekesen zsidós vagy zsidósan dilettáns.”

Féltékeny lett volna Karinthyra a néhány novellájával szerény figyelmet keltő, német nyelvű prágai zsidó Kafka? Valószínűleg Klopstock figyelmére és odaadására volt féltékeny. Klopstock a budapesti orvostudományi karon tanult 1919-ig. Horthy hatalomátvételével a zsidóellenes *numerus clausus*a kisebbségnek minősített zsidó egyetemi hallgatók számát korlátozta. Ez a törvény ezredmagával űzte más egyetemekre a magyar felsőoktatásból kiszorult fiatalokat, így Teller Edét, Wigner Jenőt, Tolnay Károlyt, Karl Mannheimet, Szilárd Leót.

Klopstock elébb a prágai német – majd a berlini – egyetemre került koldusszegényen, s valószínűleg a koplalástól tört ki rajta lapangó tuberkulózisa. A tátrai szanatóriumba szolgálataiért vették fel, s ekkor ismerkedett meg Kafkával. Az ismeretségből barátság, a barátságból egy levélregény keletkezett, amelyben Kafka megosztotta a gondolatait a fiatalemberrel. A levelezés számos darabja 2003-ban került elő New Yorkból a feleség, az ugyancsak magyar születésű Klopstockné Deutsch Gizella hagyatékából.

Gizellával Budapesten ismerkedett meg a berlini tanulmányait befejező Klopstock. „Kafka húga – mesélte Gizinek – ott ült a szobában, én fogtam a fejét [mármint Kafkáét], majd felálltam, hogy az injekciós tűt fertőtlenítsen. »Ne menjen el!« – mire én megnyugtattam: »Nem megyek el!« Erre Franz rekedten válaszolt: »De én elmegyek.«”

Kafka 1924. június 3-án bekövetkezett halálának szemtanúsága lett Robert Klopstock „nemesi levele”. Kafka német kiadójától elsőnek szerezte meg a Kafka-művek magyar fordításának jogát. A felvidéki magyar sajtóban Fábry Zoltán már 1925-ben meghirdette, hogy sor kerül Kafka műveinek magyar kiadására – Karinthy Frigyes fordításában. Ez akár takarhatná Klopstock munkáját is: előfordult, hogy Karinthy a nevet adta mások fordításához.

Klopstock végül Berlinben szerzi meg a diplomáját. A hitleri hatalomátvétel utáni esztendőben hazaköltözik, és a budapesti Rókus kórházban kap állást. Hatvany Lajos báróhoz Kafka barátja, Franz

Werfel ajánlja be. Hálából a budapesti Franklin Kiadónak Klopstock Gizi fordítja le Werfel három könyvét is, s ezek rendre meg is jelennek. Gizi maga is regényíró. Sorstalanság, pontosabban *A sors nélküli ember* több kiadót is megjárt, az amerikai Knopf-nak a német nyelvű változatot Thomas Mann ajánlotta sikertelenül, mert a lektorok nehézkesek találták az idegen szöveget.

Klopstock Róbert Hatvanyéknál ismerkedett meg a *Mephisto* írójával, Thomas Mann fiával, Klaus Mann-nal. Az ugyancsak zseniális Klaus földönfutó lett a hitleri hatalomátvétel után. A Nobel-díjas patrícius író fia belevetette magát az emigráns politikába, antisziszta békegyűléseken szónokolt. Jó barátságba keveredett Hatvany Lajos különélő feleségével, Christa Winsloe-val, a weimari lesbikus kultúra neves íróőjével. Ő küldte Pestre Klaus elidegenedett férje Dísz téri palotájába. Budapesti látogatásakor Klaus éppen Kafka tanulmányán dolgozott, így kapóra jött neki a német diplomával rendelkező orvos. Klopstock elmesélhette Klaus Mann-nak, hogyan fogta le Kafka szemét, ráadásul foglalkozhatott Klaus kábítószerfüggőségével. Hatvany Lajos végül a budapesti Siesta szanatóriumba vitette be jó barátja, Thomas Mann fiát. Addigra már Klopstock is levelezett Mann-nal, aki tüstént írt Einsteinnek Princetonba, segítené Klopstock elhelyezkedését.

Klopstock végül ugyanazon a hajón utazott Amerikába, amelyiken Klaus. Ugyanaznap hagyta el Európát egy másik hajón Katja és Thomas Mann. Klopstockot az előbbieik ajánlására a Harvardra vették fel kutatónak. 1942-től a Triboro kórház orvosaként, majd a brooklyni veteránkórház tüdőgyógyászaként tevékenykedett. A *The New York Times* nekrológja 1972. június 15-én mint a tuberkulotikus betegségek pionírját búcsúztatta, s megemlítette, hogy ő volt az az orvos, aki Kafka szemét lezárta.

Gizella huszonhárom esztendővel élte túl az urát. Hagyatéka ma már közkincs, bár regénykéziratának sorsa kétséges, miként Christa Winsloe Hatvany-regényéről se tudható számos részlet. Christa is megjárta Amerikát. Az akkortájt világhírű riporter, Dorothy

Thompson a *New York Post* berlini tudósítójaként 1925 óta élt Németországban, éppolyan elidegenedetten férjétől – aki nem más volt, mint az első amerikai Nobel-díjas író, Sinclair Lewis –, mint Christa Winsloe a magyar báró Hatvany Lajostól. Christa és Dorothy egymásra talált Berlinben, együtt éltek még Amerikában is, aztán Dorothy lesbikusból visszaváltozott New York férifaló világhírességévé.

Christa, az első nagy sikerű lesbikusfilm szerzője Dél-Franciaországba menekült Hitler elől, akivel az első hosszabb s meglehetősen negatív interjút éppen Dorothy Thompson készítette. A megszálló németek utolérték az asszonyt, aki úgynevezett kimenővízumért folyamodott a megszállókkal együttműködő hatósághoz, hogy Magyarországra utazhasson. Clunyben öt francia katona fogta körbe Christát és barátnőjét, Simone Gentet svájci írónőt, s egy közeli erdőben kivégezték őket. 1948-ban állították bíróság elé a gyilkosokat, akiket végül bizonyítékok híján felmentettek úgy, hogy Christát német kollaborációval vádolták.

Klaus a háború után visszatért Európába, és 1949. május 21-én a délf francia Cannes-ban méreggel végzett magával. Thomas Mann naplói arról tanúskodnak, hogy a fia kábítószerrel történt ellátásával Robert Klopstockot gyanúsította.

Scheiber és Vásárhelyi ott lent Dél-Európában azt gondolta, hogy ez fantasztikus történet, csakugyan megérdemelné a közzétételt. A kézirat azonban ott ragadt a klagenfurti autószerelőnél, s nekem csak most jutott eszembe az egész.

ERZSIKÉNEK

HAJKEFÉRE VAN SZÜKSÉGE

Fülep Lajos · Lukács és a jehovikus világ · Málka

Nagyon, de nagyon szerették volna megtudni, mi az erkölcsös viselkedés titka. Málka azt a kérdést feszegette, hogy erkölcsös-e kitagadni a házból az utcán kéregető fertőző betegeket. Ezen a gondon aztán eltöprengtek a magyar századforduló legjobbjai: Lukács György és Balázs Béla Heidelbergből, Polányi Károly a frontról, Fülep Lajos, a művészet történetének későbbi akadémikusa, Ritoók Emma, az ellenforradalmárrá és antiszemitává lett barátnő és a többiek.

Fülep Lajos, a dunántúli parasztok egykézésének is szociográfus felfedezője, Zengővárkony lelkészlakának lakója azt mondta a vasárnaponként egybegyűlő társaságnak, hogy mi vagyunk az apostolok, de vigyázzunk, nehogy egyház legyen belőlünk.

Egyház, egy-két fiatalból? Fülep Lajosnak sohasem volt arányérzéke, s csak szentenciákban tudott gondolkodni. Felnevelt ugyan egy-két nemzedéket, első szerkesztője volt a *Válasz* című lapnak, de ezzel párhuzamosan kiégett az alkotóereje. Azt az egyházat szervezte, amitől társait óvta. A háború utáni Eötvös-kollégistákkal járt kirándulni vagy nagyobb sétákra az állatkertbe. Egymaga hordozta

még az első világháború előtti szellemi világot, óriás volt a pártokba rohanó karrieristák között, de alighanem törpe a nemzedékéhez mérten, Lukács György, a műtörténész Tolnay Károly, a szociológus Mannheim Károly, a pszichológus Spitz René kaliberében.

Fülepet az én szememben Kolozsvári Grandpierre Emil egyik esszéje semmisítette meg. Emil szerint Fülep a terméketlen alkotó jelképe. Az ember, aki egy életen át ígéri a beteljesedést, a nagy művet, amelyen állítólag dolgozott – de ez a nagy mű sohasem született meg. Ugyanakkor Fodor András költő ezer estét írt meg Fülep Lajossal, az *Imígyen szóla Zarathustra* modorában, s itt Fülep az övéi, így Lator László és Domokos Mátyás körében a nagy aforisztikus Nietzsche kihívója volt.

Egyébként Fülep egy ismerős szépasszonynak kezdett udvarolni, aki a véleményemet úgy kérdezte róla, hogy elküldte velem sétálni az akkor már akadémikus Fülep Lajost. Huszonéves voltam, s elbizakodott. Fülep nyilván felmérte tudatlanságomat, mire nagyképű lett, és unalmas. Füst Milánnak volt igaza: „Ez egy ökör” – mondta szentségtörő igazságtalansággal.

Később olvastam csak Balázs Béla *Naplójában*, hogy Fülep Lajos sajátos fajtaelméletet vallott, mely a rossz fátumos népcsoportokról szól, és „minden keveredni vagy asszimilálódni akarás reménytelenségéről.”

Mondta mindezt azok után, hogy elvette Ehrenthal Regina, költői néven Erdős Renée költőnőt, a magyar erotika egyik megteremtőjét, aki miatt Bródy Sándor öngyilkos lett, és akiért Jászi Oszkár térdre csúszott. Renáta, ahogyan barátai nevezték, éppenséggel Bródy öngyilkossága után katolizált egy itáliai kolostorban. Ő írta *A nagy sikoly* című regényt, melyből itt nem mernék idézni.

Fülepről egyébként hajdani barátai – már a bécsi emigrációban – azt terjesztették, hogy az ellenforradalom első éveit Rómában találták, ahol „nekik” szervezkedett, lapot szerkesztett Horthyéknak, miközben Lukács, Balázs Béla, Polányi Károly, Mannheim, Tolnay az ország határain kívül volt, Antal Frigyes is Itáliában, miként Hauser Arnold, a festő Nemes Lampérth József Berlinben. A Vasárnapi Kör, amely

Balázs Béla Naphegy utcai lakásában, majd később egy polgári iskola termében a „szellemi tudományok szabadiskolája”-ként gyülekezett, ilyen vagy olyan módon belekeveredett a politikába a Károlyi-, majd a Kun Béla-kormány idején. Ezt az ellenforradalmi különítményesek vagy Horthy bírósága nem vette tréfára. Lukács György ellen, ha jól emlékszem, kilenc rendbeli gyilkosságért emeltek vádat, s darutollas tiszték ítélet nélkül rendeztek vérfürdőt például Orgoványon.

Lukács pisztollyal járt Bécsben, mert az ellenforradalmárok nemegyszer hurcoltak el a nyílt utcáról magyarokat. A menekülteknek nem volt pénzük, javarészüket a gazdag Eugenia Schwarzwald bécsi asszony népkonyháján evett. Ami a közös pénzből megmaradt, azt Pestről kellett átcsempészni rettentő titokban. Az üzenet az volt, hogy „Erzsikének hajkefére van szüksége”, ezt a jelszót csak a beavatott elvtársak ismerték, no meg a pesti rendőrség.

A munkásmozgalom árulások története, miként minden mozgalom az. Amikor egy közösséget, legyen az akár az összeesküvőké, magasabbra helyeznek az egyes ember jogánál és fontosságánál, akkor lélekvesztőre bízzák az egyéni sorsot. A betiltott magyar kommunista párt taglistáját ez egyik elvtárs véletlenül egy bécsi taxiban hagyta. A rendőrségnek nem sok dolga akadt, amikor Kun Béla vagy Landler Jenő titkos küldetésben hazaküldte egy-egy párttársát – csak lapozni kellett.

Lukács György rejtelmes okokból sohasem bukott le, amikor titkos küldetésben, nagy bajusszal elmaszkírozva Pestre érkezett. Veszélyérzetének hiányával csak ügyetlensége vetekedett. Lukács még nem volt kommunista, amikor azt vallotta, hogy mi jehovikus világban élünk, mely értelmetlen és véletlen.

A jehovikus világban Lukács még Martin Buberrel levelezett, és hászid történeteket forgatott. Balázs Béla megdöbbenésére felfedezte magában a zsidót, majd Dosztojevszkij műveibe zuhant: a bűn és az erkölcs viszonyát kutatta, így például: van-e joga az embernek a bűn révén eljutni a megváltáshoz. Lukácsot történetesen Dosztojevszkij vonzotta az osztályharc elméletéhez.

Bécsben – ismét Balázs *Naplójának* tanúsága szerint – Lukács „reménytelen konspiratív pártmunkát végez, pártpénzek sikkasztói után nyomoz, és közben filozófiai zsenije elnyomva.”

Jászi Oszkár is emigrációra kényszerült, s elsőre Bécsben telepedt meg. Erdős Renée után a *Nyugat* emancipált nagyasszonyát, a dzsentrizsidó Moscovitz Geyza lányát csábította el s vette feleségül.

Moscovitz Amália az érzéki asszony példaképe volt a *Nyugat* és a *Huszádik Század* című lap körében. A körtvélyesi Moscovitz-udvarházat, valamint a pesti Moscovitz-szalont a szellemi előkelőség tanyájaként emlegették. Geyza még Adyval is vitatkozott a költészet értelméről. Ez a nagyúr, az Andrásyok tanácsadója a konzervatívokat támogatta, míg Málka – egy korai és sikerületlen házasság után – zenét tanult és festeni, elébb Ferenczy Károlynál és Hollósy Simonnál, majd Párizsba szökött Lucien Simon festőiskolájába. Később csalódottan hazatért, de már kiállított a Nyolcak, Berény Róbert, Orbán Dezső, Tihanyi Lajos, Kernstok Károly társaságában.

Verseket írt, és hízzéssel kísérletezett, belemerült a népköltészetbe. Költeményeiben szecessziós, hízzéseiben ugyanennek az ornamentikája kísért: egymaga az érzékiség, az elkésett magyar barokk s a németes filozófia Lukács, Balázs Béla és Jászi társaságában.

Mikor budapesti lakásában nála keresték Jászit az ellenforradalom kezdetekor, kapcsolatuk már meglazult. Gergely Tibor festőművészhez szegődött Málka. Nem tudni pontosan, kitől, talán Korvin Ottótól kapta meg Gergely a kommunisták egyik pártkasszáját azzal az utasítással, hogy az előre megbeszélt rejtekhelyen adja át egy „elvtársnak”. Kisvártatva értesültek arról, hogy „az elvtárs” lebukott, és bizonyára rájuk vallana. Menekülniük kellett. Málinak egy csempész cseh útlevélet szerzett cserébe azért, hogy titokban magukkal vigyenek egy csomag aranyat is. Málka azonban az aranyat a vonat mosdójában felejtette.

Körtvélyest a békekötés után Csehszlovákiához csatolták. A bécsi emigrációból Málka hazatérhetett, egy időre Pestre költözött, Fülep Lajossal levelezett, festett, illusztrált, költött, kritikákat írt, József Attilával barátkozott. A németek beözönlése Körtvélyesen találta,

onnan is menekült. Hátramaradt fiát a bevonuló nácik végezték ki. Málikát ekkor az Oberlin kollégiumban tanító Jászi segítette ki az Egyesült Államokba.

Málika nehezen illeszkedett be az amerikai társadalomba. Először Ohio államban kezdett tanítani iparművészetet, majd 1945 után idegbetegeket oktatott rajzra terápiás céllal. Mindeközben évtizedekig írta nagyregényét, mely előbb németül, majd magyarul is megjelent *Kezdetben volt a kert* címmel az ifjúságról és fiatalkori barátairól, Lukács Györgyről, Balázs Béláról, Jásziról, Adyról, Kaffka Margitról s nagybátyjáról, Hatvany Lajosról.

Málika Pesten ünnepelhette nyolcvanadik születésnapját. Eljöttek a még élő régi barátok, hajnalig társaloghatott a Moszkvából hazatért Lukács Györggyel azokról a szép vasárnapokról, amikor Dosztojevszkijről értekeztek. Málit sokan ünnepelték még a távollból is: Kassák és Füst Milán, Illyés és Bernáth Aurél, Tamási Áron...

Máli regénye remek, a versei, azt hiszem, elavultak.

Jaj de mély az árok! Kocsis merre jártok?

Leszna arra vagyon, hová vágyom nagyon.

Persze van ennél rosszabb is... de az életút páratlan. Málika nagyapja egy öreg talyigás zsidó volt – így írja le a regény –, akit az útonállók fosztottak ki s öltek meg. A fia azonban már orvos lett, és Sátoraljaújhelyen közös szobát bérelt egy jurátussal, bizonyos Kossuth Lajossal. Ez az orvos kezelte az idősebbik Andrássy Gyulát, s az ő révén lett egyetlen zsidó tagja a Nemzeti Kaszinónak.

Moscovitz Geyza a cukorbáró Hatvany családból nősült, Málika anyja Hatvany lány volt. S Hatvany Lajos mutatta be Balázs Bélának Málikát.

Egy gyűszűnyi magyar századforduló.

Leszna Anna, született Moscovitz Amália 1966. október 2-án hunyt el New Yorkban.